

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ

(ö. 669/1271 [?])

Bektaşîlik tarikatının
kurucusu olarak kabul edilen
Türkmen şeyhi.

Asıl adı Bektaş olup muhtemelen ölümünden sonra Hacı Bektâş-ı Velî diye şöhret bulmuştur. XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Babaî hareketinin lideri Baba İlyâs-ı Horasânî'nin çevresine, XIV. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna, XVI. yüzyılda kendi adını alacak olan Bektaşîlik tarikatının teşekkülüne adı karışan Hacı Bektâş-ı Velî'nin, devrinin kaynaklarında hemen hiçbir iz bırakmadığına bakılırsa yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahip olmadığı söylenebilir. Öte yandan Yeniçeri Ocağı'nın ve Bektaşîliğin piri kabul edilmesi ve Alevî-Bektaşî kesiminde bir iman esası olan güçlü konumu onu çözümlenmesi gereken tarihî bir problem haline dönüştürmektedir. Bu durum, hakkındaki yetersiz tarihî bilgilerle menkıbelerin yarattığı çift yönlü (tarihî-menkıbevî) şahsiyetinin birbiriyle uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır.

Menkıbevî Hacı Bektaş Rum abdalları'nın pîridir; Diyâr-ı Rûm'un (Anadolu) büyük evliyasındandır. Tarihî şahsiyetini menkıbevîleştiren anlaşılması ve tahlili güç bu dönüşüm süreci, onu daha XIV. yüzyıldan itibaren zamanımızda da bütün gücüyle varlığını koruyan çok önemli bir kültün, Anadolu'daki heterodoks Müslümanlığın merkez şahsiyeti yapmıştır. Mesele, Baba İlyas'ın sayısı oldukça fazla halifelerinin arasından yalnızca bu mütevazî Türkmen babasına nasip olması noktasında odaklanmaktadır. Ne Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ne Yûnus Emre ne de Anadolu'da yaşamış başka hiçbir sûfî onun kadar güçlü bir kutsallaştırmanın konusu olmuştur. Bu bağlamda, bugünkü Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarihî Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümüyle doğduğunu söylemek tarihî bir gerçeği ifade etmek olacaktır. Dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî'yi bu iki paralel (yaşarken ve öldükten sonraki) kimliğiyle ele almak zarureti vardır. Ancak yaşadığı dönem ve çevreden hiçbir yazılı kaynak veya belge bugüne intikal etmediğinden onun tarihî hüviyetini belirleyebilmek mitolojik şahsiyetini tahlil etmekten çok daha zordur. Dönemin resmî kronikler, hatta sûfî kaynakları bile ondan bahsetmez. Bu bilgi kıtlığı, Hacı Bektâş-ı Velî'yi Türkiye'de zaman zaman siyasî-ideolojik spekülasyonların

itibarlı malzemesi haline getirmiştir. Bundan dolayı Hacı Bektâş-ı Velî problemini iyi anlayabilmek için hakkında bilgi veren kaynakların mahiyetinden söz etmek gerekir.

Hacı Bektâş-ı Velî'yi ancak kendi zamanından epeyce sonra yazılmış ikinci dereceden kaynaklardan incelemek mümkündür. Bu kaynakların en eskisi, XIV. yüzyılın ünlü sûfilerinden Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-kudsiyye* adlı menkıbevî aile tarihidir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin şeyhi olup 1239 veya 1240 yılında Selçuklu yönetimine karşı Babaî İsyanı diye bilinen büyük sosyal hareketi gerçekleştiren Vefâî şeyhi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin torunu olan bu sûfî şair, eserinde Hacı Bektâş-ı Velî'den kısaca bahsetmesine rağmen çok önemli ipuçları verir.

Hacı Bektâş-ı Velî hakkında ikinci kaynak, vefatından yaklaşık yüz yıl sonra Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunu Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan *Menâkıbü'l-ârifîn* adlı Farsça eserdir. Dönemin Anadolu'su ve Mevlevîliğin tarihi bakımından çok önemli olan bu eserde Hacı Bektâş-ı Velî hakkında kısa bir pasaj vardır. Bu pasaj, hem onun sûfî kimliği hem de öteki kaynakları kontrol etme bakımından büyük değer taşır.

XIV. yüzyıla ait bu iki kaynaktan sonra kronolojik olarak sırası, Hacı Bektâş-ı Velî adına düzenlenmiş olup XV. yüzyılın son çeyreği içinde kaleme alındığı kesin gibi görünen *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* alır. Eser XV. yüzyılın son çeyreği içinde yazıya geçirilmiş olmakla beraber ihtiva ettiği bilgiler şüphesiz, Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşadığı dönemden itibaren mensuplarının arasında ağızdan ağıza dolaşarak XV. yüzyıla intikal etmiştir. Ayrıca bu eserin *Menâkıb-ı Hâce Ahmed-i Yesevî*, *Menâkıb-ı Lokmân-ı Perende*, *Menâkıb-ı Ahî Evran* ve *Menâkıb-ı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî* gibi XIII. yüzyıldan kalma yazılı kaynakları da vardır. Daha çok *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş* veya sadece *Vilâyetnâme* diye tanınan bu eserin ehemmiyeti, Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarihî şahsiyetini tesbite yarayacak çok önemli veriler ihtiva etmesinin yanı sıra Bektaşîlik ve Alevîlik'te bugün de mevcut olan inançların çoğunun kaynağını oluşturmaktan ileri gelir. Dolayısıyla bu çevrelerde yarı kutsal niteliği olan bir kitaptır. Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî'yi Ahmed Yesevî geleneğine bağlayan önemli metinleri içinde bulunduran eser,

Hacı Bektâş-ı Velî'nin şahsiyeti ve Bektaşîliğin tarihçesi bakımından tarihî gerçeklerle menkıbelerin birbirine karıştığı değerli bir kaynaktır (bk. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi).

Aynı yüzyılda yaşayan Lâmiî Çelebi'nin *Nefehât Tercümesi*'nde üç dört cümleyi geçmeyen ifadeleri Hacı Bektâş-ı Velî'nin mistik şahsiyeti hakkında dikkate değer kayıtlar ihtiva eder. XV. yüzyılın sonlarına ait bir başka önemli kaynak ise yine Baba İlyâs-ı Horasânî'nin soyuna mensup bir sûfî tarihçi olan Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eseridir. Burada müellifin büyük dedesinin halifesi olan Hacı Bektâş-ı Velî'ye dair aile içinden gelen şifahî bilgiler kaydedilmiştir. Bunlar, büyük bir ihtimalle tarihî Hacı Bektâş-ı Velî'yi anlatan gerçeğe en yakın bilgilerdir.

Son olarak XVI. yüzyıldan Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye* adlı eserini de kaydetmek gerekir. Hacı Bektâş-ı Velî bu kitapta diğer kaynakların aksine tam anlamıyla Sünnî bir velî olarak tanıtılır. Sonraki yüzyıllara ait bazı eserlerde de Hacı Bektâş-ı Velî'ye dair bilgilere rastlanır. Ancak bunlar esas olarak adı geçen eserlere ve özellikle *Vilâyetnâme* ve *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*'ye dayanır.

Tarihî Hacı Bektâş-ı Velî. Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarihî şahsiyeti ve Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı hakkında *Vilâyetnâme*'de yer alan menkıbevî bilgiler dışında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak onun "Horasan erenleri" diye bilinen Kalenderiyye akımına mensup sûfilerden biri, dolayısıyla Horasan Melâmetiyye mektebinden olduğuna muhakkak nazarıyla bakılabilir. Bu sebeple XIII. yüzyılda Cengiz istilâsı sebebiyle Anadolu'ya vuku bulan derviş göçleri arasında, aynı mektebe mensup Yesevî veya daha kuvvetli bir ihtimalle Haydarî dervişlerinden biri olarak Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. Burada bugüne kadar gözden kaçan önemli bir nokta, benzeri bütün Türkmen şeyhleri gibi muhtemelen Hacı Bektâş-ı Velî'nin de kendine bağlı bir Türkmen aşiretiyle birlikte Anadolu'ya gelmiş olduğudur. Çünkü genellikle bu aşiretler (Dede Garkın'a bağlı Garkın aşireti örneğinde olduğu gibi) başlarındaki şeyhin adıyla anılıyordu. Nitekim Osmanlı tahrir defterlerine dayalı yeni bir araştırma, Hacı Bektâş-ı Velî'ye bağlı geniş bir Bektaşlı oymağının mevcut olduğunu ortaya koymuştur (Beldiceanu-Steinherr, sy. 81 [1991], s. 21-79).

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ

Hacı Bektâş-ı Velî muhtemelen aşiretiyle birlikte Anadolu'da yeni bir sûfî çevreye intisap etmiş olmalıdır. Bu çevre, onun içinden geldiği Yesevîlik ve Haydarîliğe çok benzeyen ve XIII. yüzyılda Anadolu'da önce ünlü Türkmen şeyhi Dede Garkın, sonra da onun halifesi Baba İlyâs-ı Horasânî tarafından temsil edilen Vefâîlik tarikatı çevresidir. Nitekim Âşıkpaşazâde'nin kaydından, Hacı Bektâş-ı Velî ve kardeşi Menteş'in Baba İlyâs-ı Horasânî'ye intisap ettikleri, Elvan Çelebi ve Eflâkî'nin ifadelerinden de Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelik makamına kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin kardeşi Menteş'in 1239'da başlayan Babai İsyanı'na iştirak ettiği ve Sivas'ta Selçuklu kuvvetleriyle yapılan muharebede öldürüldüğü, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ise ya tasvip etmediğinden veya başka bir sebeple bu isyana katılmadığı hem Elvan Çelebi'den hem de Âşıkpaşazâde'den öğrenilmektedir. Fiilen katılmamış olsa bile isyan liderinin bir halifesi olduğundan isyanı takiben başlatılan tâkibattan kurtulabilmek için bir süre izini kaybettirmiş olmalıdır. Âşıkpaşazâde'ye göre Hacı Bektâş daha sonra Karayol'da (o zaman Sulucakarahöyük, bugün Hacıbektaş) ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkışın Anadolu'nun Moğol hâkimiyeti altına girmesinden, yani yaklaşık 1250'lerden sonra olduğu tahmin edilebilir.

Hacı Bektâş-ı Velî, *Vilâyetnâme*'den anlaşıldığı kadarıyla o zamanlar yarı göçebe Çepni oymağına mensup bir kolun (muhtemelen kendine bağlı Bektaşlı kolunun) yaşadığı bir yer olduğu için bu küçük Türkmen köyünü tercih etmiş olmalıdır. Muhtemel bir diğer sebep de Babai İsyanı'ndan sonra Selçuklu merkezî yönetiminin gayri Sünnî (heterodoks) Türkmenler'e karşı takip ettiği politika sonucu olabileceğince gözden uzak bir yerde bulunma arzusudur. Ayrıca büyük şehirlerdeki Sünnî meslektaşlarının eleştirilerinden uzak kalmayı istemiş olması da düşünülebilir. Nitekim Mevlânâ'nın bile gıyaben tanıdığı bu Türkmen şeyhine hiç de iyi gözle bakmadığı bilinmektedir.

Bu dar çevre içinde cereyan eden hayat tarzı yüzünden Hacı Bektâş-ı Velî, Selçuklu başşehirinin veya önemli kültür merkezlerinin ilgisini çekecek ve dolayısıyla bu büyük şehirlerdeki tekkelerde yaşayan meslektaşları gibi zamanın belgelerinde iz bırakacak kadar şöhret yapmamıştır.

Vilâyetnâme'ye göre Sulucakarahöyük'te tıpkı şeyhi Baba İlyas'inkine ben-

zer bir hayat tarzı süren, zaman zaman bugün bir ziyaret yeri olan yakındaki mağarada inzivaya çekilen, zaman zaman da köyün hayvanlarını otlatmak gibi oymağının günlük işleriyle uğraşan Hacı Bektâş-ı Velî'nin asıl tarihî rolü de burada başlamaktadır. Onun buradaki hayatı artık sadece *Vilâyetnâme*'den takip edilebilir. *Vilâyetnâme* onu, Baba Resul diye meşhur Baba İlyâs-ı Horasânî'ye değil Ahmed Yesevî'ye bağlar ve doğrudan onun halifesi olarak takdim eder. Halbuki Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahmed Yesevî'nin ölümünden en az bir yarım asır sonra dünyaya geldiği muhakkaktır. Bununla birlikte *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden bahseden kısımda Baba Resul'ün (veya Resul Baba) adına rastlanması, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Baba Resul arasındaki halifelik ilişkisinin büsbütün unutulmadığını göstermektedir. Ancak Hacı Bektâş Baba Resul'ün halifesi iken *Vilâyetnâme* bu ilişkiyi tersine çevirmektedir. Bu durumu, 1240'ta öldürülen Baba Resul'den sonra Anadolu'da Hacı Bektâş-ı Velî'nin mânevî nüfuzunun giderek üstünlük kazanmaya başlamasına paralel olarak ötekinin nüfuzunun giderek zayıflamasıyla açıklamak mümkündür. *Vilâyetnâme* böylece, XV. yüzyılda Anadolu'daki gayri Sünnî sûfî çevrelerde artık bir tek ismin, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâkim olduğunu da göstermiş olmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî, yine *Vilâyetnâme*'ye göre Sulucakarahöyük'te bir Türkmen şeyhi olarak bir yandan kendi cemaati içinde mürşidlik görevini sürdürürken bir yandan da bugünkü Ürgüp yöresindeki hristiyanlarla sıkı ilişkiler geliştirip

onların ihtidâsına zemin hazırlamıştır. Ayrıca şamanist Moğollar'ın da Müslümanlığı kabul etmeleri için yoğun faaliyet göstermiş, halifelerini bu amaçla Anadolu'nun dört bir köşesine yollamıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu faaliyeti, gerek kendisinin yaşadığı dönemin sosyal şartlarının gerek kaynakların verdiği bilgilerin tahlilinin, gerekse Bektaşilik ve Aleviliğin klasik tarihi ve aktüel çizgisinin tabii bir gereği olarak İslâm fıkhnının sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Sünnî bir anlayışı değil, Horasan Melâmetiyyesi'nin kuru zühd karşısı cezbeci karakteriyle karışık gayri Sünnî bir yorumunu yansıtmaktaydı. Bu yorum, muhtemelen, Türkmenler arasında hâlâ kuvvetle yaşamakta olan eski İslâm öncesi dinî-mistik inançlarla karışık yarı hurafevî bir İslâm anlayışının telkin ve tâlimini de ihtiva ediyordu. Bu anlayış, tasavvufun yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüyü dayanamakla beraber, aynı zamanda mühtedileri birden bire kendi kültür çevrelerinden koparıp ürkmelerine sebebiyet vermeden eski inançlarını da kendi içerisinde değerlendiren bağdaştırmacı (syncretique) bir İslâm anlayıştı. Onun bu yönteminin Anadolu'nun müslüman ve gayri müslim toplumları arasında önemli bir yakınlaşma ortamının doğmasına yol açtığı söylenebilir. Nitekim bölge hristiyanlarının da ona büyük bir yakınlık duyduğu ve kendisini Aziz Charalambos adıyla takdis ettikleri bilinmektedir. Öyle görünüyor ki Hacı Bektâş-ı Velî, zaman zaman bazı Moğol idarî otoritelerine karşı çıkmak durumunda kalmış olsa da Sulucakarahöyük'teki mütevasi zâviyesinde bu şekilde öm-

Hacı Bektâş-ı
Velî'nin
türbesi -
Hacıbektaş /
Nevşehir

rünü tamamlamıştır. 691 (1292) tarihli bir vakfiye kaydında kendisinden “merhum” diye bahsedildiğine göre (Birge, s. 41) bu tarihten önce muhtemelen 669’da (1271) vefat etmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî’nin nasıl bir sûfî kimliği temsil ettiği, hangi tarikat çevresine dahil olduğu, kendi adını verdiği yeni bir tarikat kurup kurmadığı, Bektaşiliğin onunla ilgisi gibi sorulara gelince, önce eş-Şekâ’îku’n-nu’ mâniyye hariç yukarıda sayılan kaynakların hiçbirinin onu klasik anlamda Sünnî bir sûfî olarak görmediği özellikle vurgulanmalıdır. Kendini Hacı Bektâş-ı Velî’ye bağlayan Bektaşiliğin ve Aleviliğin gayri Sünnî yapısı da bunun en kuvvetli delilidir. Bektaşiliğin önceleri Sünnî bir tarikat olduğunu, fakat Balım Sultan tarafından bugün bilinen hüviyetine sokulduğunu ileri süren tezin ilmî ve tarihî hiçbir temeli yoktur. Hacı Bektâş-ı Velî’nin Sünnî bir mutasavvıf olduğunu ileri sürenler onun nasıl bir sosyal tabanın mensubu bulunduğunu, bu tabanın sosyokültürel ve dinî yapısının karakteristiklerini hiç hesaba katmadan genellikle ona izâfe edilen *Maqâlât* adlı esere dayanırlar. Bugüne kadar değişik araştırmacılar tarafından birkaç defa yayımlanmış olup tasavvufa yeni intisap eden müridler için basit seviyede bir el kitabı niteliğini taşıyan bu eserin muhteva kritiği yapılmamıştır. *Maqâlât* üzerinde en kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren Esat Coşan bir tasavvuf edebiyatçısı gözüyle eserin yalnız muhteva tasvirini yapmış, tarihi tenkidine girişmemiştir. Halbuki klasik tasavvuf edebiyatında *Maqâlât* ve *Vâridât* adlarını taşıyan benzeri eserlerin hemen hepsi daha sonraları anonim derleyiciler tarafından kitap haline getirilmiştir. Nitekim *Maqâlât*’ta da, bu tür bir eser olduğunu açıkça gösteren ibareler vardır (s. 14, 35). Dolayısıyla bu eserlerin asıllarından uzaklaşmaları ihtimali çok yüksektir. Hacı Bektâş-ı Velî’ye izâfe edilen diğer eserler gibi *Maqâlât*’ın da onun kaleminden çıkmış olduğu tarihen ispat edilmemiştir. Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî konumundaki konar göçer bir Türkmen sûfisinin bu tarz eserler yazıp yazamayacağı tartışılabilir. Öte yandan bu çevrelerdeki tasavvuf geleneğinin yazılı eserlerden çok sözlü geleneğe dayandığı bilinmektedir.

Hacı Bektâş’ın tasavvufî şahsiyetine gelince, başta Aşıkpaşazâde olmak üzere daha sonraki birtakım kaynaklar da onu meczup bir derviş olarak tanırlar.

Aşıkpaşazâde, Hacı Bektâş’ın bir şeyh olacak ve bir tarikat kuracak durumda olmayıp kendini bilemeyecek kadar cezbe sahibi bulunduğunu kaydederken XV. yüzyıl müelliflerinden Emînüddin b. Dâvûd Fakih onun hakkında “mezcûb-ı mutlak” tabirini kullanır. XVI. yüzyılda ise Vâhidî, hiçbir şeyin farkına varamayacak derecede meczup olan Hacı Bektâş’ın “bu hal ile âhirete irtihal ettiğini” yazar. Bu kaynakların Hacı Bektâş hakkındaki mütalaları gibi, *Vilâyetnâme*’ye dayanan M. Fuad Köprülü’nün Hacı Bektâş’ın İslâmî ilimlerde otorite olacak derecede âlim bir mutasavvıf olduğunu ileri sürmesi de kolay kabul edilecek bir fikir değildir. Eğer Hacı Bektâş gerçekten kendini bilemeyecek kadar meczup olsaydı *Vilâyetnâme*’de anlatılanlarla bir ilgisi bulunmazdı. Öte yandan, onun gibi göçebe bir Türkmen şeyhinin ne böyle bir ortamda İslâmî ilimlerde otorite olacak bir ilmî seviyeye yükselme imkânını bulması, ne de böyle bir imkân bulduktan sonra bu çevrelere geri dönmesi pek kolay kabul edilecek bir şeydir. Ayrıca bir Türkmen şeyhinin âlim olması da gerekli değildir. *Vilâyetnâme*’nin bu yoldaki ifadelerinin Hacı Bektâş-ı Velî’yi yüceltmeye yönelik bir tutumun eseri olduğu söylenebilir.

Vilâyetnâme’nin ortaya koyduğu bir başka problem de Hacı Bektâş’ın İmâmiyye mezhebine mensup olup olmadığı meselesidir. *Vilâyetnâme*, Hacı Bektâş-ı Velî’yi İmam Mûsâ el-Kâzım soyuna nisbet etmek suretiyle hem onu bir seyyid yapar hem de böylece Şîî bir mutasavvıf olarak takdim eder. Ancak Hacı Bektâş-ı Velî’nin yaşadığı XIII. yüzyıl Anadolu’unda İmâmiyye veya İsmâiliyye mezhebinin mevcudiyetine dair herhangi bir ipucuna bugüne kadar rastlanmadığı göz önüne alınarak bu telakkî, XV. yüzyıl sonlarında *Vilâyetnâme*’nin kaleme alındığı yıllarda bu çevrelere artık nüfuz etmiş bulunan İmâmiyye inançlarının bir etkisi olarak değerlendirilmelidir. Bektaşilik XVI. yüzyılda bu etkileri almış olarak kurulduğundan bugün Hacı Bektâş-ı Velî’nin böyle bir kimliğe nisbeti Alevî-Bektaşî çevrelerce tereddütsüz kabul görmektedir.

Vilâyetnâme’nin dikkatli bir tahlili, Hacı Bektâş-ı Velî’nin, hem Ahmed Yesevî hem de Yesevîlik etkilerini geniş ölçüde taşıyan Kutbüddin Haydar geleneklerini sıkı sıkıya koruyan bir Haydarî şeyhi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Elvan Çelebi, Ahmed Efîlâkî ve Aşıkpaşazâde’nin eserleri de onun Vefâî şeyhi olan Baba İlyâs-ı Horasânî’nin halifesi

bulunduğunu açıkça göstermektedir. Kaynaklardaki bu kayıtlara güvenmek gerekirse, Hacı Bektâş-ı Velî’nin büyük bir ihtimalle Yesevîlik ile Kalenderîliğin karışımından oluşan Haydarîlik tarikatının bir mensubu olarak Anadolu’ya geldiği, daha sonra Baba İlyâs-ı Horasânî çevresine girerek Vefâîlik tarikatına intisap ettiği ve hayatının sonuna kadar da böyle yaşadığı söylenebilir. Bu durumda adını taşımasına rağmen Bektaşiliği kendisinin kurmadığı muhakkaktır.

Hacı Bektâş-ı Velî’ye başta *Maqâlât* olmak üzere (bu eserin pek çok nüshası mevcuttur, meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1500) birtakım eserler izâfe edilir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. *Kitâbü’l-Fevâid* (İÜ Ktp., TY, nr. 55). 2. *Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî* (Hacı Bektâş İlçe Halk Ktp., nr. 29’daki mecmua içinde). 3. *Risâle* (Staatsbibliothek, Marburg, MS, Or, Oct, nr. 3049). Bunların dışında Hacı Bektâş-ı Velî’ye *Tefsîr-i Fâtîha*, *Şathiyye*, *Şerh-i Besmele* gibi birkaç eser daha mal edilirse de bunların onun tarafından yazıldığına dair hiçbir ilmî delil ortaya konulamamıştır.

Menkıbevî Hacı Bektâş-ı Velî. Bektaşilik’ten başka hiçbir tarikatın piri bu derece muazzam bir kültün, güçlü bir iman ve kutsallığın konusu olmamıştır. Hem hiçbir tarikatın piri Hacı Bektâş-ı Velî’nin Bektaşilik’teki yerile karşılaştırılmaz. Tarihî Hacı Bektâş-ı Velî’nin menkıbevî, hatta menkıbevilikten de öte mitolojik Hacı Bektâş-ı Velî’ye dönüşerek böyle bir kutsallık kazanması ve bir iman konusu olması hadisesinin nasıl meydana geldiği ve hangi sürecin ürünü olduğu ve bu sürecin nasıl gerçekleştiği gibi önemli soruların cevabı, Antalya-Elmalı yakınlarındaki Tekkeköy’de bulunan türbesinde medfun Abdal Mûsâ’da düğümlemektedir. M. Fuad Köprülü, XIV. yüzyılda Hacı Bektâş-ı Velî’nin Sulucakarahöyük’teki tekkesinden yetişen bu mühim şahsiyetin Hacı Bektâş-ı Velî kültürünün yayılmasında nasıl büyük bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Köprülü’nün incelemelerinden ve daha sonraki araştırmalardan çıkan sonuca göre yaşadığı dönemde pek tanınmayan bu mütevazî Türkmen şeyhini, gerek hayatta iken gerekse ölümünden kendi zamanına kadar geçen süre içinde üretilen menkıbeler aracılığıyla yeni kurulmakta olan Osmanlı Beyliği başta olmak üzere bütün Orta ve Batı Anadolu’da tanıtarak âdetâ tekrar hayata kavuşturan Abdal Mûsâ olmuştur. XIV. yüzyıl

HACI BEKTÂŞ-I VELÎ

yılın ilk çeyreğinden sonra Hacı Bektâş-ı Velî Tekkesi'nin şeyhi olan Abdal Mûsâ, beraberindeki bir kısım Haydarî dervişleriyle birlikte yeni kurulmakta olan Osmanlı Beyliği topraklarına gitmiş, orada Orhan Gazi'nin hizmetine girerek fetihlere katılmış ve başarılı olmuştur. Fakat onun gerçekleştirdiği asıl büyük iş, birlikte savuşturduğu Osmanlı gazilerine Hacı Bektâş-ı Velî'nin menkıbelerini anlatarak onu tanıtmaları olmuştur. Abdal Mûsâ bunu önce Bursa havalisinde yapmış, daha sonra buradan Bergama ve yakınlarına geçmiş, oradan da Antalya'ya giderek yerleştiği bugün Tekkeköy adını taşıyan yerdeki zâviyesinde sürdürmüştür.

Bu süreç içinde menkıbeleşen tarihî ve efsanevî geleneklerin XV. yüzyılın son yıllarında yazıya geçirilmiş şekinden ibaret olan *Vilâyetnâme* çoğunluğu itibarıyla bu mitolojik Hacı Bektâş-ı Velî'yi yansıtır. Ancak bu husus eserin tarihî hiçbir temeli bulunmadığı anlamına gelmez. *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektâş-ı Velî'nin tarihî şahsiyetini aydınlatmaya yarayacak oldukça değerli ipuçları da vardır. Alevî-Bektaşî toplulukları bugün Hacı Bektâş-ı Velî'yi *Vilâyetnâme*'nin takdim ettiği mitolojik çerçevede tanırlar.

Vilâyetnâme'deki Hacı Bektâş-ı Velî'nin en belirgin niteliği on iki imam soyuna nisbet edilmesi, yani Peygamber soyuna mensup bir seyyid olmasıdır. Babası İbrâhîm-i Sâni, İmam Mûsâ el-Kâzım neslindedir ve Horasan hükümdarıdır; dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî bir şehzadedir. Küçükken önce ünlü sûfi Lokmân-ı Perende'nin, ardından onun tavsiyesiyle Ahmed Yesevî'nin yanında eğitilir. Daha o zamanlar birçok kerâmet göstererek herkesi hayretler içinde bırakır. Ahmed Yesevî'nin "nefes evlâdı" olan Kutbüddin Haydar'ı esir düştüğü Bedaşşan ilindeki kâfirlerin elinden kurtarır. Daha sonra onun artık olgunlaştığını gören Ahmed Yesevî, kendisine halifelik sembolleri olan cihâz-ı fakrı (taç, şamdan, seccade, sofraya ve alem) teslim eder, beline tahta kılıcını kuşatır ve Diyarırûm'u irşad etmekle görevlendirir. Önce Mekke'ye giderek hac görevini ifa eden Bektaş "hacı" unvanını alır. Dönüşte Nefî'i ve Kerbelâ'yı ziyaret edip Anadolu'ya geçer. Buradaki Rum erenleri onun gelişinden haberdar olurlarsa da buna pek sevinmezler. Hacı Bektâş-ı Velî, Çepni oymağına mensup konar göçer birkaç evin kışlığı durumundaki Sulucakarahöyük'e gelir ve Kadıncık Ana'nın evine misafir olur. Bu arada kerâmet-

leriyle dikkat çeker. Geçimini sağlamak için köyün sığırlarını güder. Bir müddet sonra bugünkü dergâhın yerinde ilk inziya mahalli olan Kızılca Halvet'i yapar. Hacı Bektâş-ı Velî artık kendini kabul ettirmiş ve mürid edinmeye başlamıştır. Üzü çabuk yayılır. Çevredeki velîler onu kıskanır ve çeşitli sınavlardan geçirirlerse de hepsini utandırır. Avucundaki yeşil benî göstererek Hz. Ali'nin mazharı olduğunu, yani onun kendi bedeninde zuhur ettiğini ispat eder. Böylece Rum'un en büyük evliyası olduğu anlaşılır.

Hacı Bektâş-ı Velî buradaki ikametî esnasında Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, Ahî Evran gibi büyük Rum velîleriyle yakınlık kurar; çevredeki gayri müslimlerle yakın ilişkiler içine girer. Tanıştığı Moğol otoritelerinden bir kısmının müslüman olmasını sağlar. Birçok halife yetiştirir; ölmünden az önce her birine icâzetnâmesini vererek Anadolu'nun bir yöresine yollar ve kendisi de kerâmetine yakışır bir şekilde vefat eder.

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuca göre Hacı Bektâş-ı Velî'nin asıl şöhreti ve etrafında teşekkül eden muazzam kült onun vefatından sonra oluşmuştur. Bu kültün esas kaynağı da o zamanlar çok muhtemel olarak bir Haydarî zaviyesi olan Sulucakarahöyük'teki dergâhıdır.

Bu tarihî hadise Hacı Bektâş-ı Velî kültünün önce, hayatta iken bizzat Hacı Bektaş'ın da mensubu bulunduğu Haydarî tarikâtı dervişleri arasında ortaya çıkıp geliştiğini ve onlar vasıtasıyla her tarafa yayıldığını gösterir. Osmanlı gazileri aracılığıyla Hacı Bektâş-ı Velî'yi tanıyan Osmanlı sultanları Yeniçeri Ocağı'nı kurarken gaziler arasında yaygın olan güçlü kült sebebiyle ocağı ona bağlamışlar, böylece Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâtırası Osmanlı topraklarında giderek gelişmek suretiyle büyüüp ünlenmiştir. XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Balım Sultan, Haydarîlik'ten ayrılmış Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak Bektaşîlik tarikâtını Hacı Bektâş-ı Velî'nin adına bugün bilinen şekliyle kurmuştur. Böylece Anadolu Türk gayri Sünniliği, merkezine Hacı Bektâş-ı Velî'yi yerleştirerek teşekkül sürecini fiilen tamamlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hacı Bektâş-ı Velî, *Maşkâlât* (nşr. Esad Coşan), İstanbul 1986, s. 17-61; *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyet-nâme* (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958; Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsiyye*, s. 169-170; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, I, 381; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 204-205; Vâhidî, *Menâkıbü'l-Hâce-i Cihân*, Bibliothèque Nationale, suppl. turc, nr. 1585, vr. 72; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 671-672; Mecdî,

Şekâik Tercümesi, s. 44; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1286, V, 54 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I-III; VI-VIII, tür. yer.; Derviş Burhan, *Vilâyetnâme-i Hâcım Sultân: Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan* (nşr. Rudolf Tschudi), Berlin 1914, s. 1-24; Köprülü, *İlk Mu-tasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1966, s. 39-47; a.mlf., "Les origines du Bektachisme: Essai sur le développement historique de l'hétérodoxie musulmane en Asie mineure", *Extrait des actes du congrès international d'histoire des religions*, Paris 1926, s. 20-25; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1980, s. 249-250; a.mlf., "Anadolu'da İslâmiyet", *DEFM*, II/4-6 (1922), s. 405-406; a.mlf., "Bemerkungen zur religionsgeschichte Kleinasien", *MOG*, II (1922), s. 203-222; a.mlf., "Bektaşîliğin Menşei", *TY*, II/8 (1341), s. 136-140; a.mlf., "Bektaş", *İA*, II, 461-464; Hilmi Ziya Ülkeni, *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul 1934, II, 255-262; a.mlf., "Hacı Bektaş-ı Velî", *Mihrab*, II/15-16, İstanbul 1922, s. 515-530; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1937, s. 33-51; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959, s. 238-239; a.mlf., "Bektaş", *TA*, VI, 32-34; E. Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, s. 298-301; Cl. Cahen, *Pre Ottoman Turkey*, London 1968, s. 354; a.mlf., "Le problème du Shiisme en Asie mineure pré-ottomane", *Le Shiisme imamite*, Paris 1970, s. 122 vd.; a.mlf., *La Turquie pré-ottomane*, İstanbul 1988, s. 334; Jr. S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Los Angeles 1971, s. 369-381; H. J. Kissling, "Bektaş, Hacı", *Biographisches Lexikon*, München 1974, I, 170-171; Irène Mélikoff, "Un ordre de derviches colonisateurs: Les Bektas-his", *Mémorial Ömer Lûtfî Barkan*, Paris 1980, s. 149-157; a.mlf., "L'Ordre des Bektas-his et les groupes relevant de Hacı Bektaş: Survol du problème", *Sur les traces du soufisme turc: recherches sur l'Islam populaire en Anatolie*, İstanbul 1992, s. 5-10; a.mlf., "Yunus Emre ile Hacı Bektaş", *TDED*, XX (1973), s. 29 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siècle*, Ankara 1989, s. 87-96; a.mlf., "Anadolu Heterodoks Türk Sünniliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Velî el-Horasanî (?-1271)", *Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş Velî Düşüncesinde Hoşgörü*, Ankara 1995, s. 185-201; Ahmet T. Karamustafa, "Early Sufism in Eastern Anatolia", *Classical Persian Sufism: from its Origins to Rumi* (ed. Leonard Lewisohn), London 1993, s. 186-190; Martin van Bruinessen, "When Haji Bektash still Bore the Name of Sultan Sahak", *Bektachiyya: Etudes sur l'ordre mystiques des Bektachis et les groupes se relevant de Hadji Bektach* (ed. A. Popovic - G. Weinstein), İstanbul 1995, s. 117-138; Tefvîk Sincânî-Kâsım Ensârî, "Hâcî Bektâş-ı Velî ve Tarikat-ı Bektâşiyye", *Nesriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-ı İnsânî*, XXVIII/120, Tebriz 1977, s. 505-513; Mürsel Öztürk, "Hacı Bektaş-ı Velî", *TTK Belleten*, L/198 (1986), s. 885-894; I. Beldiceanu-Steinherr, "Les Bektaşî la lumière des recensements ottomans (XVe-XVIe siècles)", *WZKM*, sy. 81 (1991), s. 21-79; R. Tschudi, "Bektashiyya", *EF* (Ing.), I, 1161-1163; Hamid Algar, "Bektâş, Hâjî", *Elr*, IV, 116-122.

AHMET YAŞAR OCAK